

cuendú ñānga

MIXTECO
San Miguel el Grande
Oaxaca, México
1946

listá cuendú

cuendú isō jíin váhū jíin yóō	5
cuendú isō jíin kóō	6
cuendú tila stété	8
cuendú lorensó	10
cuendú chíhín	12
yaā tiyōhó	15

Λ es el sonido como en **kaΛa** “animal”
x es el sonido como en **xinī** “cabeza”
' es el tono alto como en **kuchí** “marrano”
- es el tono bajo como en **tutū** “papel”

cuendú isō jíin váhū jíin yóō

kándeē isō yu ndúcha.
yúan-na te nī jaā váhū.

nāún sá-ró isō, áchí vá-
hū jíni-tā.

náá chāa kándeē yáha-
ni tíū, áchí isō jíni váhū.
yáha jíto nuu-ná nū ndú-
cha yáha. ndéhé-ná kesú.
tú kuní-ní kikihin-ní kesú,
kándeē nū ndúcha yáha.
sá-ní favóōr kāva-ní ki-
kihini-ní kesú-ún.

te nī kachī váhū: ná kí-
hīn-rī núsáá. uni-ni nī ke-
ndava váhū. nī kāva-tā
chī nducha, já cuákihin-

tā kesú núú. te nāún jíni
váhū, já má yóō kúu.

te nī jíni-ni isō, já ní
kāva-tā chí nducha. pāán
kúu nū ndúcha, kándeē
váhū. te nī chaa-ni isō ko-
rré cuahān-tā.

yúkan-na te nī nana vá-
hū. nī jíto-tā já tuká isō
kándiī, chí cuahān-ni isō
korré. tondó uhū nī kuní
váhū nū isó, já ní xndáhú
isō váhū.

sáá te nú ní kándiī-gā
isō núú, chí kaji váhū isō
núú.

nī ndaha cuendú-tā.

EL CUENTO DEL CONEJO, EL COYOTE, Y LA LUNA

Estaba un conejo a la orilla de un río; cuando llegó un coyote.

"¿Qué estás haciendo, conejo?" dice el coyote al animal.

"Aquí no más estoy, tío," le dice el conejo. "Aquí estoy mirando el agua, viendo a un queso. ¿No quiere ir a sacar el queso que está aquí en el agua? Haga usted el favor de entrar y traérmelo."

Y el coyote le dijo: "Pues, entonces voy." Luego el coyote brincó y se sumergió en el agua, cuando iba a traer el queso. ¿Y cómo había de saber el coyote que era la reflexión de la luna?

Y luego que vio el conejo que se sumergió el coyote en el agua ("Pun", movió el agua donde estuvo el coyote) y se fué el conejo a la carrera.

Entonces cuando salió el coyote y vio que ya no estaba el conejo, porque él ya se había corrido, quiso hacerle mal al conejo porque el conejo le había engañado.

Pero si el conejo hubiera esperado el coyote se lo hubiera comido.

Se terminó el cuento de los animales.

=====

cuendú isō jíin kōō

=====

yúan-na te jika kuu isō. te nī kenda tihinā, jíinu-tā jíin isó. te nī ndáva-tā yaú kava. te nī jinī koō já ní kuu tanā vueltá ndáva-tā yaú kava.

núsáa te kihōn kúndatu-yó iní yaū, ndēhé-yó nú mā nīhīn-yō-dé kee-yo-dé.

yúan-na te nī kenda isō cuahān-tā, cuándúkú-tá já kée-tá dan ladó. te nī jinī-tā já ní káva koō cuahān inī yaū-tā, já ndātu koō isó, nā orá kú já jaā isō. te katan koō

isó. te kaji-tā isō, áchí-tā.

yúan-na te nī kunúu nī káva koō. te nī kachī isō: chōhō, kíndēhé nāún sáha cháa-ún nī káva-de cuahān-de inī vēhe-yó. te nī kee isō cuahān-tā. te nī jaā-tā iní vēhe kava-tā. yúan-na te nī kahān-tā: tā ní iní, áchí isō.

te náhí yúu-ni kándeé koō iní yaū kava. tondó kúsaa iní koō já ní kahān isō, nī jaā-tā. vina ncha te kaji-yo, áchí koō.

CUENTO DEL CONEJO Y LA CULEBRA

Un conejo estaba paseándose cuando salió un perro que se echó a correr tras el conejo. Y éste entró en su cueva. Pero una culebra vió que el conejo estaba acostumbrado a entrar en la cueva.

"Por eso vamos a esperar en la cueva, a ver si no lo encontramos y nos lo comemos."

Y sucedió que el conejo salió una vez en busca de su alimento, pero vió que la culebra había entrado en su cueva para esperar al conejo a la hora que él regresara para comérselo.

Entonces, después de que la culebra había entrado, dijo el conejo: "Vamos a ver qué está haciendo aquella culebra que entró en nuestra cueva," y se fué y llegó a la puerta de su cueva.

Entonces dijo: "Buenas tardes."

Mientras, la culebra estaba quieta, escondida, y gozosa porque oyó hablar al conejo que llegó. "Ahorita nos lo vamos a comer," dijo la culebra.

te nī kahān tuku isō
Angā jīnu. tā ní ini, áchí
tuku isō.

yúan-na te nī nākani
inī koō. jā káhān-yō xí
já má káhān-yō, áchí koō.

tā ní ini, áá tuku isō
Angā jīnu.

yúan-na te nī kahān
koō. tā ní ini, áchí koō.

yúan-na te nī kachī
isō, ndé nī jinī-rī jā
káhān ΔΔη kava. jā rúū,

tú káñáá xinī-rí. nī jío
káva-tā, te nī kee-tā
cuahān-tā. tú ní káñáá
xinī-tā jā ndáva-tā iní
yaū-tā, jā kuní koō já
káji-tā.

yúan-na te nī ndōo koō
iní yaū. te nī kitī inī-tā.
te nī kucuíhā inī-tā já tú
ní kúndéé-tā jíin isó.
vina te nī jinī-yō já tú ní
káñáá xinī isó, áchí koō.
te nī kenda-tā te cuahān-
tā.

El conejo habló otra vez: "Buenas tardes."

Entonces la culebra pensó: "Hablar ó no hablar."

Pero el conejo dijo por la tercera vez: "Buenas tardes."

Y la culebra respondió: "Buenas tardes."

Entonces dijo el conejo: "¿Cómo puede ser que hable una peña? ¡Yo sí no soy tonto!" Y se fué y no entró en su cueva porque la culebra quería comérselo.

Entonces se quedó la culebra en la cueva, enojada y entristecida de que no pudo comerse al conejo. "Ahora sí entiendo que los conejos no son tontos," dijo la culebra. Y salió de la cueva, y se fué.

cuendú tila stété

yāhá kúu cuendú ΔΔΔ
 chāa tila jíin chāa nī sáha
 viko. nī sáha-tu ΔΔΔ chāa
 tila ío tūhun-de jā máni
 jikán-de tíñúú kée-dé, nū
 táká chāa kásáha viko. te
 tú yáji ndáha-de-tā, chí
 máni jachá-de xini-tá,
 ndaha-tá, jitā-tā ñuū-tá,
 ndiyúú-tá, stajáhá-tá. te
 ndóo má níña-na kúñu yá-
 ji-dé.

te nī kājinī chāa kásá-
 ha viko-ún. te nī kandā-
 tūhún-de. te tuká-ní jáha
 nÁÁ-de-tā núú tíla-ún, chí
 máni jachá sava-tā. te nī
 kásávāha máá-de-tā. te nī
 ndóo táká jā jachá tila-ún
 nī kāyee-dé. te nī kajāha-
 de má kúñu-nā nuū ní yee.

te nī kachī jíin-de: ndé-
 na xini-tā.

yáha-ni jáni xini-tá ji-
 tohō, áchí-de jini tila-ún.

te nī kahān tuku tila-
 ún: ndé-na ndáhā-tā.

ndayúnu-ún-ni tánda-
 ha-tá jitohō.

ndé-na jíitā-tā.

yáha-ni jáhnū jíitā-tā

jitohō.

ndé-na ndiyódō-tā.

ndayúnu-ún-ni yóso-tá

jitohō.

ndé-na ñuū-tā.

samiyéel ñuū-tā jitohō.

ndé-na stājáhā-tā.

suni ndayúnu-ún-ni jí-

ta jáhá-tá jitohō.

ndé-na túun-tā.

kuu kani tuun-ná-tā ji-
 tohō.

yúan-na te nī kahān ti-
 la-ún jíin-de: a ver ke kosa
 es kuu kani tuun-ná-tā.

te nī kihin-de-tā, nī sú-
 ngōo-de xuū-tá nuū mesá.
 te nī jani tuun-de-tā. te nī
 jakū tila-ún nī kásáha-de.

yúan-na te nī kahān ti-
 la-ún jíin-de: a, ke tonto
 indio, áchí jíin-de.

te nī kakahān tuku-de
 jíin tíla-ún: chāa tondó in-
 dyú kákuu-ná, ko vāi
 nchaka-ná tíñúú kée-ní. te
 kútahū-ní vā nú jáán-ní,

áchí-de nī kākahān-de jíin
tíla-ún.

yāhá kúu ΔΔn tūhun
ndayī, jā nī kāsákátá-de
nuū tíla-ún, jā mání jachá
sava tiñūú. te tuká nī ká-
jāha ndΔhΔ-de-tā núū tíla-
ún.

te nī kānakihiin-de ichi
kánohō-de. te kájakū-de,
jā nī kāsáha-de jíin tíla.

te nī kuu, nī jīnu cue-
ndú, jā nī kāsákátá-de
nuū tíla. nī ndaha.

cuendú lorensó

nī iō ʌʌn chāa anáhán nī nání-de lénchú. te lúli-de nī ndíto-de kanā nuū náa-de. te nī sáha-de dañú jíin-tá. te nī jāha-ña táhú-dé. te nī jinu-de nī jahān-de yūcha nchoho. yúan nī kāndee-de unī yoō, nī sá-tiñu-de nuū ʌʌn chāa nī kuu lamú-de. te yúan nī jinī-de ñūhun nduchi kúūn núū lamú-de. te káhu chāa-ún ʌʌn tutū, te jáha-de pasíá yuxéhé-de.

te suni súan nī sáha lé-
nchú nī najaā-de ñūū-de
nuū náa-de. nī jaan-de ʌʌn
nduchi kúūn, te nī chuhun-
de nuū-dé. te nī sáha-de
súan nátūhun nī jinī-de nī
sáha lamú-de. te nī kājani
inī táhan-de jā xáān túha
nī kuu-de jā ní jahān-de
yūcha nchoho, chí ñūū-de
túu chāa káhu tutū ní túu
chāa káhān sástilá ondē
sáá.

yúan-na te nī kahān-de
jíin náa-de nū jikán-de

staā kée-dé: sā nā káā sā
nā cuíngō, sā nā cuāān sā
nā cuíjin xinī yákā nánā,
áchí-de jíini-ña. te tú ní
júkūhun inī-ña. te nī ka-
na-ña xinī cuáha-ña ní ka-
hān jíin-de.

te áchí-de jíin stóō-de
já kúñu jíin ndavá jikán-
de kee-dé nuū náa-de.

yúan-na te nī kachī
stoō-de jíin-de: te nā saa
yoō ní jahān-rō já buenú
nī kutūha-ró lorensó.

te áchí-de jíin stóō-de:
tres lúnā, áchí-de.

te nī kachī tuku stoō-de
jíin-de: te nāún nání táká
yunu káhiin yáha, te nú
tūha nī kuu-ró.

te nī kachī lorensó jíin
stóō-de: se yámā tūn yúxā,
tūn inī, tūn káji, tūn ndé-
hē, áchí lénchú ní xndáhú-
de stoō-de.

yúan-na te nī kuu kavā.
te ʌʌn chāa kúu mayordo-
mó nī tatū-de lénchú ní
jahān jíin-de yuku ndáá

já cuácuāan-de ndatíñu-
de jíin, chí tú kúu kahān-
de sāstilá, te lénchú chí
kúu káhān, návāha kahān
jíin cháa xikó tiendá.

te nī jaā lénchú-ún tie-
ndá jikán-de nūkáhndā
jíin cueté. te nī kachī-de:
kiérō púlgā para práān
práān i chitóōn chitóōn ke
ásē xxxxtóōn pārrívā,
áchí-de jíin cháa tiendá.

te nī kihin cháa tiendá-
ún bará já chícuāhá-de sa-
hma. tondó nī kuun-de
xinī lórensó.

te nī kenda cuahān. te
nī kachī cháa kúu mayor-
domó-ún jíin lórensó: na
já ní jāha cháa-ún tabū-rō
lénchū, áchí-de.

te nī kachī lénchú: tú
ní júkūhun inī já káhān-
ná chí ndíchí xáān káhān-
ná. yūán ní kuun yunu
xiní-ná, áchí lorensó jíin
cháa kúu mayordomó.

te nī tehndē-ni tūhun já
tú ní níhī-dé já kuní-de
jíin lénchú.

nī ndaha-ni cuendú-de.

cuendú chihín

nī kāhio uū chihín, ΔΔn jā yíí, ΔΔn jā sÁhÁ. te ΔΔn chihín lúli já kúu sēhe-de. te nī kahān yii-ñá: nándú-kú-yó mbáá-yō, tálinú sēhe-yó.

te má ñásÁhÁ-ún: kuu-ni, áchí-ña kándātūhún ndéndúú-ña. yúan-na te nī kahān-ña: kihīn-rō kíkāhān-rō jíin mbáá-yō vāhū nú tú kuní-de kuu-de mbáá-yō.

kuu-ni, áchí-de, te cuahān-de, ni jaā-de yuku nú kánde mbáá-de vāhū, nī kahān-de jíin-de: mbáá vāhū, áchí-de, tú kuní-ni kuu-ni mbáá-ná. kihīn-ni jíin séhe lúli-ná nuū sutú ná scuánducha-de-i chí ndáhú-i, áchí-de.

te nī kachī vāhū: túu, chí íó tiñu sáha-ná te mā kihīn-ná. tú kuní-ná skáva nduū-ná jíin chihín.

te nī kuxíí iní chihín te cuānoho-dé vehe-de nū kánchaā ñásÁhÁ-de. te áchí-

de jíini-ña: tú kuní mbáá-yō vāhū. te nī kándātūhún-de: kihīn-rī nuū kánchaā ñūcuii. ndéhé-rí nū ndasa kuu-rī jíin-de, áchí-de.

te cuándúkú-de ñūcuii. yúan-na te nī kahān-de: mbáá ñūcuii, tú kuní-ni kuu-ni mbáá-ná.

túu, chí íó tiñu sáha-ná, áchí ñūcuii.

te nī kuxíí-tu iní máá chihín. te cuānoho-dé vehe-de. ndátūhún tuku-de jíin ñásÁhÁ-de.

cuáhán, nū kánde ndākaha núsáá, áchí-tu máá ñásÁhÁ-de. te cuahān-de, nī jaā-de nū kánde ndākaha.

mbáá ndākaha, tú kuní-ni kuu-ni mbáá-ná, áchí chihín. chí kihīn-ni jíin súchí lúli-ná iní viñūhu nū kánde sutú, kiscuánducha-ni séhe-ná.

kuu-ni, ná ndáha tiñu sáha-ná, áchí ndākaha.

te ni kusaa xaan iní
chihín, nóhōn-yō chī ni-
hīn-yō mbāā-yō áchí-de. te
cuānoho-dé.

yúan-na te nī kuu orá
te cuahān ndākaha nuū
chihín. nī jaā-de. te ká-
kusaa xaan iní chihín ní
kānihīn-dé mbāā-de.

te: kee ní staā te ná
kīhīn-yō kompārē, áchí-tu
má chihín.

tú kee-ná ná kīhōn sú-
kan-ni áchí-tu ndākaha.

ná kīhōn núsáá, áchí
chihín.

te kájahān-de nuū su-
tú. te nī kuu nī janducha
séhe-de nání-i juaná chí-
hīn. te kákusaa xaan-tú
inī-de. ná nóhōn-yō véhe-
yó, kakahān-tu-de jíin
mbāā-de. sáha-yó áan viko
lúli, áchí-tu chihín.

kuu-ni, áchí-tu mbāā-de
ndākaha. te nī najaā-de,
nī kásáha-de viko já kúu
chihín yákán.

yúan-na te nī kahān-
ña: kee-ní staā kompārē,
áchí-ña.

te máá ndākaha: mā

kée-ná, komārē, áchí-de,
chī tú jiní-ná kee-ná tā-
ndása, áchí-de.

kákuka nuū xaan-tú
máá chihín já súkan nī ka-
hān mbāā-de jíin-de. kíkī-
hin-ná kūñu kee-yo, chī
kūñu yáji-ná. tú jiní-ná
kee-ná tāndása, áchí-tu
mbāā-de ndākaha jíin-de.

ná kīhīn má-ná vahā-
gā, áchí-tu chihín.

mā kúu chī lúli-ni. ná
kīhīn máá-ná chī káhnú-
ná, te kahni-ná áan xnda-
kā te nihōn kúñu kee-yo,
áchí mbāā-de ndākaha.

ko jaā náhí-ná kīhōn,
áchí chihín.

te cuāngoyo-de nū ió
xndakā. te yóxnúú-ni máá
chihín ní jaā-de nū kátúú
xndakā. te nī kaa-de sakā
xndakā. te nī koyo-de sa-
kā-tá. te nī kitī xaan iní
xndakā. te nī xió kóto-tā.
te nī chihí-tā ndáka-tá chíi
chihín. te nī jihí-ni chihín.

te nī jaā ndākaha te nī
jiní-de já ndíta kaa mbāā-
de chihín tícuínu xiní
xndakā. te jínu-de ní jaā-

de. te nī tava-dé mbáā-de
chīhín ndíta kaa xinī
xndakā.

te cuānohon-dé nū ká-
nchaā ñasáhá mbáā-de chī-
hín. komárē, nī jihī mbáā-
ná, áchí-de nī najaā-de. te
kándehē-de. ná kíchindūji-
yó mbáā-ná, áchí ndākaha.
ná kíkāna-ná sakristáān
já kúu tijiī ná nácuatu-de

xinī mbáā-ná, áchí ndākaha.

te nī jakāna-de tijiī já
kúu sakristáān nī nácuatu
xinī chīhín. te kájahān-de
jiín cualyá-de nī kāchi-
ndūji-de mbáā-de chīhín.

te máá cualyá-de ndéhē
kóhó-ña jáhā yíí-ñá chī-
hín. chī cuāchi mbáā-ña
kúu. tú ní kuní-de kee-dé
tāndása.

yaā tiyōhó

vāi-rī kata-rī nū ámigó-rī
AĀn tāndóhó nī tahān-rī
inī AĀn korredóor yáha
AĀn tiyōhó nítuu ruū, ái

a nī ndaha űuū nī kājinī
te nī kandātuhún
te nī kajāha uū míl
balasú
te nī jahni luegó tiyōhó
yáha

te nī kākihin kūñu
tiyōhó yáha
te nī kāsáha sarsiná
tē nī kajāxikó
nú yáhu kolimá

te jitā tiyōhó yáha
nī kākihin nī kāsúngoyo
te nī kuxíni uū míl váhū
te nī kendōo-gā nī jasī
inī-tā

te xāhan tiyōhó yáha
nī kāsáha namā
te nī kajāxikó
núyáhu rinkóon

te űii tiyōhó yáha
nī kihin nī kāchindaji
te nī kana uū míl
koyundá
te nī ndōo-gā nī kuu AĀn
pyáal

te nduchi tíyōhó yáha
nī kākihin nī síhichí
te nī kendōo lúlí
nátuhun yoō ní nachítú

